

مطالعه تطبیقی موسیقی درمانی در مراسم‌های زار و پرخوانی در استان‌های هرمزگان و گلستان

مسعود تکروری، امیرفرزام دهنوی (نویسنده مسئول)

دانشگاه هنر شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی بین الملل کیش

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۰۳/۲۶

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۰۲

چکیده

موسیقی و کاربرد آن در جهان بنا به آیین و فرهنگ‌های مختلف، کارکردها و ابعاد مختلفی را به خود اختصاص داده است که یکی از آن کارکردها، مبحث درمانی آن می‌باشد که به عنوان موسیقی درمانی در جهان بسیار مورد بحث قرار گرفته است. در این پژوهش از منابع و اسناد مکتوب استفاده شده است که به توصیف، تحلیل و کیفیت ابعاد موسیقی درمانی و نحوه استفاده از موسیقی به عنوان یک درمانگر در درمان نوعی بیماری روحی پرداخته است، و جامعه آماری آن برگرفته از آیین بومی مردمان استان هرمزگان و استان گلستان می‌باشد. موسیقی به عنوان یک هنر انتزاعی و داشتن خصلت سمعی آن، در دو قوم مختلف و با آیین و فرهنگ متفاوت، و با سازهای بومی خاص هر منطقه، توانسته که بیشترین سهم را نسبت به ابزارهای دیگر در درمان نوعی بیماری روحی در دو منطقه مذکور به خود اختصاص دهد، و تاثیر بسزایی نسبت به هنرهای دیگر در این مقوله از دیرباز تا به حال داشته و در ایران و نواحی آن، متمرثر واقع گردیده است. کشور ما نیز بدلیل داشتن اقوام مختلف و آیین‌های متفاوت، موسیقی و ابعاد آن در هر منطقه شکل به خصوصی به خود گرفته است که در این پژوهش به بیان تفاوت‌ها و شباهت‌های موسیقی درمانی در میان دو قوم هرمزگان (آیین زار) و ترکمن صحرا (آیین پرخوانی) از منظر نحوه استفاده از مقام‌ها، آلات موسیقی و سرعت قطعات در مراسم زار و پرخوانی، پرداخته و عملکرد موسیقی به عنوان یک عنصر مهم این آیین‌ها در سال‌هایی طولانی، توانسته که هم در مبحث درمان و هم در همبستگی بومی این اقوام، نقش بسزایی را ایفا کند.

کلیدواژه‌ها: موسیقی، موسیقی درمانی، آیین زار، آیین پرخوانی

مقدمه

موسیقی

هنر موسیقی یکی از هفت هنر اصلی بشر می‌باشد، که با داشتن خصلت انتزاعی و درک آن از طریق شنیدار، می‌تواند انتقال بیان سریع‌تری نسبت به هنرهای دیگر داشته باشد. حس حزن، شادی، آرامش و ... از خصوصیات بارز این هنر است. موسیقی دارای دو بُعد بسیار مهم است که یکی صوت و دیگری متر (وزن) نامیده می‌شود. صوت از نوسان و ارتعاش اجسام بوجود می‌آید، حال می‌تواند این صوت ساخته‌ی ارتعاش یک سیم بوده و یا برخورد هوا بر دهانه‌ی یک لوله، و یا ... که این ارتعاشات می‌تواند دارای زیر و بمی خاصی باشند، که این خصلت باعث بوجود آمدن یک هارمونی توأم با تخیل هنرمند برای انتقال یک حس به مخاطب صورت گیرد، و برای همین است که موسیقی را هنر بیان احساسات از طریق صدا نیز می‌نامند.

موسیقی یکی از هنرهای زیباست که از ابتدای خلقت در نهاد طبیعت مستور بوده. آهنگ مرغان خوش نوا، وزش باد و حرکت برگ درختان، لغزش آب جویباران و ریزش آبشارها، موسیقی ابتدایی بشر و اولین آموزگار انسان در آموختن این هنر بوده است. بعدها به تدریج بر اثر میل طبیعی انسان به تقلید نغمه‌ها و صداهایی که در طبیعت وجود داشته و کوشش صنعت‌گران و هنرمندان، از بعضی آثار طبیعت استفاده شده و آلات گوناگون موسیقی بر حسب احتیاج بوجود آمده است. (خالقی، ۱۳۷۷: مقدمه)

موسیقی درمانی

موسیقی با داشتن قدرت سریع انتقال بیان و احساسات، می‌تواند تاثیرگذاری بالقوه‌ای بر جسم، روح و عواطف انسان و حتی موجودات دیگر داشته باشد. آلات موسیقی که از حنجره آدمی گرفته تا ادوات مختلف دست ساخته بشری، و طنین متفاوت آنها هر کدام به نوعی می‌تواند موجب ارتباط انسان و این هنر والا گردد. می‌توان اولین ارتباط هر انسان با موسیقی را، وزن زیبای تپش قلب مادر در دوران جنینی و لالایی‌هایی که از حنجره مادران هر سرزمین برای نوزادان سروده می‌شود تلقی کرد، که خود آرام‌بخش‌ترین و بهترین التیام دهنده‌ی جسم و روح انسان در این دوران می‌باشد.

از ابتدای تاریخ، بشر از موسیقی برای شفا استفاده می‌کرده است. در فرهنگ ابتدایی آفریقا و قبایل قدیمی آن «شامان» رهبر موسیقی، طیب و روحانی قبیله بود. شامان از موسیقی در ارتباط با معجزه و مراسم مذهبی برای خروج امراض از کالبد بیماران استفاده می‌کرد. موزیک‌شناسان و انسان‌شناسان دریافته‌اند که در فرهنگ‌های بدوی، موسیقی همراه با مراسم شفا بخش مورد استفاده قرار می‌گیرد. (اشمیت پترز، ۱۳۷۱: ۳۸)

موسیقی درمانی استفاده تجویز شده و سازمان یافته از موسیقی برای رسیدن به اهداف درمانی، زیر نظر درمانگر آموزش دیده است. در موسیقی درمانی استفاده از روش غیرفعال شامل شنیدن موسیقی، و روش فعال شامل نواختن، خواندن و حرکت‌های موزون و بحث و گفتگو پیرامون موسیقی استفاده می‌شود. در روش موسیقی درمانی فعال واکنش‌های مختلف عاطفی، ذهنی، حسی و حرکتی و تحریکی به‌طور هماهنگ به کار گرفته شده است. در موسیقی درمانی غیرفعال مراجع به آهنگ‌هایی که توسط موسیقی درمانگر انتخاب شده گوش می‌دهد و با حالت و ریتم موسیقی سیر می‌کند. درمانگر اثر موسیقی و تصورات ذهنی مراجع را مرور می‌کند و روحیه‌ی بیمار را با آهنگ‌های مختلف تقویت می‌نماید و در این نوع درمان، بیمار نیز موسیقی دلخواه خود را انتخاب و با کمک درمانگر موسیقی مورد علاقه را انتخاب و تغییر حالات خود را بررسی می‌کند. (محمدی، ۱۳۸۸: ۴)

در تمدن‌های باستانی خاورمیانه جلوه‌های متافیزیکی موسیقی و تاثیرگذاری روانی آن، مهم‌ترین جنبه‌های موسیقی محسوب می‌شده است که در دو بُعد بهجت و سرور معنوی انسانی و در حوزه‌های موسیقی درمانی قابل تبیین است. (درویشی، ۱۳۷۹: ۴۰)

پیشینه‌ی موسیقی درمانی در جوامع گوناگون بشری و عملکرد موسیقی بسیار گسترده است، بومیان آمریکایی، آسیای صغیر، هندوستان، نظریه فیثاغورثیان، و نظریات فارابی و عطار و مولانا در ایران در ارتباط با موسیقی و عملکرد آن در ابعاد مختلف، همیشه مورد بحث صاحب‌نظران علم و هنر بوده است. امروزه تاثیر موسیقی بر کودکان، سالمندان، گیاهان، حیوانات و درمان برخی از بیماری‌ها بصورت تجربی مورد آزمون قرار گرفته است. (اشرف‌زاده، ۱۳۸۸: ۲)

در قدیم موسیقی را جزئی از طب و طب را جزئی از فلسفه می‌دانستند و به همین دلیل طبیب را حکیم می‌نامیدند. در شرق از گذشته‌های دور به تاثیر موسیقی بر اعصاب و اعضای بدن واقف بوده‌اند و از آن در درمان برخی بیماری‌ها استفاده می‌کرده‌اند. البته سخن و شعر به همراه موسیقی، تاثیری دو برابر داشته و دارد، و از تلفیق این دو هنر برای درمان استفاده می‌کرده‌اند. (اشرف‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۱)

در این پژوهش به بیان تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود در دو آیین زار و پرخوانی و عملکرد ابعاد موسیقی (نواها، سرعت نواها و نوع آلات) در این مقوله به عنوان مهم‌ترین عنصر درمان در این دو آیین مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

موسیقی نواحی یا موسیقی بومی (Folk Music)

در شهرهای مختلف کشورهای جهان با وجود داشتن موسیقی ملی، شاهد آیین‌ها، آداب و رسوم گوناگونی هستیم که این آداب و رسوم خاص هر منطقه، در بوجود آمدن هنرهای مختلف از جمله آلات و نواهای موسیقایی، نقش بسزایی دارند که شاید همین نواهای خاص، این مناطق را نسبت به مناطق دیگر متمایز می‌کند. این نغمه‌های بومی می‌تواند شامل: موسیقی مذهبی، سوگواری، نوحه‌خوانی، انواع جشن‌ها، کاربرد درمانی و ... باشد. در کشور ایران نیز بدلیل داشتن اقوام و آداب و رسوم مختلف، هنر موسیقی برگرفته از این رسوم نیز، طنین و هارمونی خاصی دارد، از جمله موسیقی فارس، موسیقی هرمزگان، موسیقی سیستان، موسیقی بوشهر، موسیقی لری، موسیقی کردی، موسیقی آذری، موسیقی ترکمن، موسیقی خراسان و غیره، برگرفته از همین آداب و رسوم کهن بومی هستند که تا به حال به صورت سینه به سینه در بین اقوام تا به امروز حفظ شده است.

در تاریخ‌های رسمی هنر از این گونه موسیقی (موسیقی بومی) به ندرت ذکری به میان آمده است در صورتی که با تبلور احساسات و عواطف فردی که در آنجا زندگی می‌کرده‌اند در واقع بازتاب زندگانی‌های عملی و ساده یا راستین پیشینیان محسوب می‌شود و این نوع موسیقی وسیله‌ای برای تسکین آلام و کاهش فشارهای اجتماعی به شمار می‌رفته و آن‌چنان مورد پسند واقع شده و کارایی داشته که سالها و بلکه قرن‌ها استمرار یافته است. (بینش، ۱۳۷۶: ۹۹)

موسیقی درمانی در مناطق نواحی ایران

موسیقی درمانی در مناطق ایران، و پژوهش و پرداختن به این نوع مراسم‌ها و باورها و پرده‌برداری هوشیارانه از آن، می‌تواند ضمن حفظ و معرفی این مراسم، در پیشرفت جامعه نیز موثر واقع شود. البته این موضوع بدین مفهوم نیست که این نوع باورداشت‌ها باعث عدم توسعه و پیشرفت جامعه‌ی فعلی گردیده است، چرا که بسیاری کشورهای پیشرفته‌ای نظیر، آمریکا، انگلیس، ژاپن و ... که همواره مهد انواع باورها و خرافات بوده و هستند، اما این رویکرد هیچ‌گاه باعث رکود آنها نشده است. (شریفیان، ۱۳۸۴: ۴) این پژوهش، به درستی و یا نادرست بودن باورهای این دو قوم (حقیقت یا خرافات) نپرداخته، و فقط به نحوه عملکرد موسیقی در بهبود موثر یک نوع

بیماری روحی-روانی، که در اکثر مواقع با شاهدین زیادی (که در منابع مکتوب ذکر شده)، رو برو بوده و موثر واقع شده است را، مورد بررسی قرار داده است.

آیین زار در هرمزگان

استان‌های جنوب کشور به دلیل ارتباطی که از نظر جغرافیایی با کشورهای مختلف حوزه خلیج فارس و آسیا دارند دارای آیین و فرهنگ به خصوص خود می‌باشد که موسیقی بومی این خطه از کشور، نیز برگرفته از همین آیین و فرهنگ می‌باشد که در استان‌های هرمزگان، بوشهر و خوزستان مشترکات بسیاری در این مقوله آیینی و هنری مشاهده شده است. در استان هرمزگان و همین‌طور استان‌های ذکر شده دیگر آیینی به نام آیین زار مرسوم می‌باشد که در آن از موسیقی به نوعی درمانگر استفاده می‌شود. موسیقی زار توسط فردی به نام بابازار یا مامازار اجرا می‌شود که با اجرای موسیقی و خوردن خون حیوان قربانی به فرد بیمار، درمان آغاز می‌گردد. بنا بر نظر بومیان این مناطق، زار را یک نوع باد در نظر دارند که وارد بدن فرد شده و او را درگیر یک نوع بیماری روانی و افسردگی می‌گرداند و تا از بدن فرد بیمار خارج نشود، و از طریق این مراسم درمان نگردد بدن بیمار را رها نخواهد کرد، و فرد بیمار را تا آخر عمر عذاب می‌دهد.

تحقیقات میدانی اولیه‌ی این پژوهش توسط محسن شریفیان در طول مسافرت‌های خود به منطقه هرمزگان طی سال‌های ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۰ درباره مراسم شیخ فرج در خارگ و نحوه درمان را با چشم و گوش خود دیده و شنیده است. (شریفیان، ۱۳۸۴، ۶)

تصویر (۱) - مراسم زار در هرمزگان (شریفیان، ۱۳۸۴: بخش تصاویر)

یکی از خطرناک‌ترین بادها، باد زار است. زارها همه کافرند و از مناطق مختلف می‌آیند. بیشتر زارها از سواحل آفریقا، حبشه و عربستان بنا به ارتباطی که این مناطق با یکدیگر داشته‌اند انتقال می‌یابند. زار در هنگام خون خوردن و مراسم آیینی آن توسط موسیقی به حرف درآمده و با بابا یا ماما صحبت می‌کند و می‌گوید که از کدام منطقه آمده است. از بچه ده ساله به بالا می‌تواند به زار مبتلا شود و محدوده سنی ندارد و وقتی وارد بدن فرد شود او را بیمار و بدجان می‌کند. (ساعدی، ۱۳۴۵: ۴۱) مجلس زار به این صورت برگزار

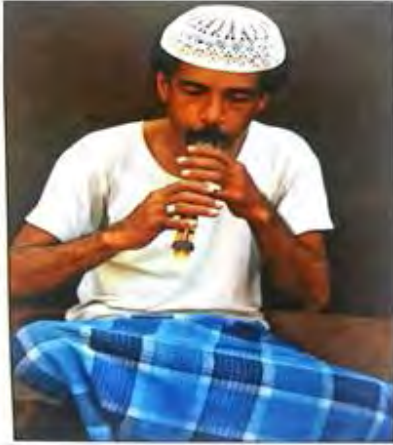
می‌شود که بابا یا ماما زار با دُهل‌های مخصوصش (نوعی ساز کوبه‌ای محلی) در صدر مجلس قرار می‌گیرد که با سه دُهل به نام‌های دهل مودندو، گپ دهل و دهل کسر را در یک ردیف قرار داده و دهل مودندو را خود بابا و دهل‌های دیگر را افراد دیگر می‌زنند. با کوبیدن مودندو و خواندن آواز توسط بابا، دیگران نیز همراه آواز بابا دم می‌گیرند. در وحله‌ی اول باد زار ناصاف و وحشی بوده و مرکب خود (فرد بیمار) را اذیت می‌کند، اما با بازی و کوبیدن دهل و خون خوردن رام شده و مرکب خود را آسوده و راحت می‌گذارد. (ساعدی، ۱۳۴۵: ۴۵ و ۵۱)

در برگزاری زار رفتارها، نمادها و ابزارهای مختلفی بکار گرفته می‌شود. این موارد، در یک جهان نمادین و بر مبنای باور به قدرت موجودات فرامادی تعریف می‌شوند و با آغاز موسیقی، بکارگیری و کارکرد تمامی آنها، در روند درمان اهمیت پیدا می‌کنند. در واقع برای مجریان زار، موسیقی مهم‌ترین عنصر در روند درمان به شمار می‌رود. (قرسو، ۱۳۸۹: ۳)

تصویر (۲) - ساز دهل (شریفیان، ۱۳۸۴: بخش تصاویر) تصویر (۳) - فرزند شیخ فرج سازنده ساز دهل (شریفیان، ۱۳۸۴: بخش تصاویر)

در این مراسم، بسته به نوع زار، از سازهای دیگری نظیر طار (دف)، دمام، دایره زنگی، نی جفتی و هبان (نی انبان) استفاده می‌شود. در گذشته از تمبوره و سنجه نیز استفاده می‌شده است. در قطعه‌ی سنج و دمام، سازهای بوق، دمام و سنج نواخته می‌شوند. سازهای مذکور در زمره نخستین آلات موسیقی بوده و در ضمن آنکه در زمره‌ی سازهای جنگلی محسوب می‌شوند، ریشه در موسیقی آفریقا دارند. (شریفیان، ۱۳۸۳: ۱۴۸ و ۱۶۵)

تصویر (۵) - نی جفتی (درویشی، ۱۳۸۸: ۲۲۲)

تصویر (۴) - چاک (درویشی، ۱۳۸۸: ۱۸۴)

ساز چاک از دو صفحه‌ی چوبی ساخته شده که در هرمزگان غالباً به صورت گروهی توسط زنان و گاه مردان نواخته می‌شود. از چاک در مراسم عروسی و مراسم لیوا (مراسمی مشابه مراسم زار همراه با نواختن سازهای ضربی و آواز) استفاده می‌شود. نی جفتی نیز از سازهای مهم هرمزگان است که در مراسم زار همراه با دهل نواخته می‌شود. (درویشی، ۱۳۸۸: ۱۸۴ و ۲۲۳)

از برگزارکننده‌های معروف این مراسم فاطمه زنگباری (مامازار) و علی غضبانی و علی تقی‌زاده (بابازار) می‌باشند که در هرمزگان به مراسم زاری می‌پردازند.

لا اله الا الله یا ربی لا اله الا الله (۲) و تن کاسی
یا وتتو افیا من الله

♩ = 165

lā ie lā ie lal lā yā rab bi lā ie lā ie lal
lā lā ie lā ie lal lā yā rab bi
lā ie lā ie lal lā ve tan kās
yā vo te to af yā me nal lā

تصویر (۶) - آوانویسی نمونه‌ای از دعای زار (شریفیان، ۱۳۸۴: بخش آوانویسی)

مراسم پُرخوانی ترکمن

مراسم پُرخوانی برگرفته از آیین و فرهنگ قوم ترکمن و مغول می‌باشد که در منطقه استان گلستان رایج است. این مراسم نیز همانند برخی از آیین مناطق بومی دیگر همراه با نواختن ساز و خواندن آواز همراه است و خارج از مبحث موسیقایی آن، از آن به عنوان یک درمانگر نیز استفاده می‌شود. بنابر عقاید اهالی ترکمن از این روش برای بیرون راندن جن و ارواح که وارد بدن فرد شده و باعث بوجود آمدن حالات و مشکلات روانی بسیاری گردیده، استفاده می‌شود. افرادی که اجرا کننده اصلی این مراسم هستند، پُرخوان نامیده می‌شوند که با انجام اجرای موسیقی با سازهای مخصوص و خواندن آواز، سعی بر خروج یا کاهش این نوع بیماری روانی در فرد مبتلا می‌شوند.

پُرخوان واژه‌ای است در میان ترکمنان به افرادی اطلاق می‌شود که با حرکات نمایشی و موسیقی به درمان بیماران روحی و روانی می‌پردازند. (مقصودی، ۱۳۸۹: ۶۳)

تصویر (۷) - مراسم پُرخوانی، رجب ذردی زاده (پُرخوان)، (مرادی، ۱۳۸۹)

موسیقی ترکمن ضمن به آیین بودن خود، دارای ابعاد متفاوتی می‌باشد که با زندگی این مرز و بوم گره خورده و به این سبب یکی از پربارترین موسیقی‌های بومی ایران می‌باشد. یکی از ابعاد این موسیقی، مبحث درمانگر بودن آن است که می‌توان آن را بازمانده شامان‌های مغول و یا موسیقی درمانی ایرانیان برشمرد که با موسیقی ایران و کلام‌های معنوی اسلامی پیوند خورده و ساختمان بدیعی پدید آورده است. در این موسیقی که برای درمان بیماری‌های روانی استفاده می‌شود برخلاف موسیقی درمانی برخی مناطق دیگر که از سازهای کوبه‌ای با ضرب آهنگ سریع باعث درمان بیمار می‌شوند، در این نوع موسیقی با نغمات، حرکت و آواز خاصی که توسط خواننده با قدرت فراوان اجرا می‌شود، بر بیمار اثر می‌گذارد. (جاوید، ۱۳۸۴: ۴۰ و ۴۱)

از نظر و باور مردمان این سرزمین هنوز علم پزشکی با تکنولوژی‌های جدید نتوانسته بر چنین بیماری‌های روانی، درمانی پیدا کند و در زمانی که برای درمان این نوع بیماری‌ها که بیشتر جنبه‌ی متافیزیکی دارد (درمان بیشتر جنبه‌ی روانی بیماری را تحت تاثیر قرار می‌دهد تا جسمی) این آیین ورود کرده و با آواز خواندن و رقص و اجرای موسیقی، خارج از مبحث سرگرمی آن به مقوله درمان نیز می‌پردازد.

در این آیین به جز استفاده از ابزارهای موسیقی و آواز از چوب، شلاق، کفگیر، توپره پرده‌ای و دعانویسی نیز استفاده می‌کنند، و مجریان معتقد هستند که با استفاده از این ابزار، و نیروهای متافیزیکی به درمان فرد مبتلا می‌پردازند و با نظم و استفاده به جا از هر کدام

از این ابزارها، موفق می‌شوند که اکثر این بیمارها را مداوا کنند. افرادی که در این مراسم حضور پیدا می‌کنند از منظر شخصیتی و نفسانی می‌بایست افرادی پاک و با ایمان، و از هر نوع نجاست و ناپاکی به دور می‌باشند.

تصویر (۸) - ابزار مراسم پرخوانی (مرادی، ۱۳۸۸: ۱۵) تصویر (۹) - توپره پوده‌ای، ابزار مراسم پرخوانی (مرادی، ۱۳۸۸: ۱۶)

از افراد معروف برگزارکننده این مراسم رجب پرخوان می‌باشد که اکثریت قوم ترکمن ایشان را می‌شناسند و ایشان را فردی معتبر و با ایمان در این حوزه می‌دانند. سازی که بسیار در این مراسم دیده شده است ساز دوتار ترکمن می‌باشد، و بیشترین مقامی که در این مراسم استفاده شده، مقام نوایی است که توسط پرخوان با ساز و آواز اجرا می‌شود. وجه مشخصه مراسم پرخوانی، آواز و اجرای موسیقی با ساز دوتار است که در مقام نوایی اجرا می‌شود، و از اول مراسم موسیقی نواخته می‌شود و اگر در میان مراسم موسیقی قطع گردد، پرخوان مراسم را نیمه رها می‌کند. پرخوان با اجرای موسیقی از خود بی‌خود شده و به شیدایی می‌رسد و این خود بر مهم بودن موسیقی در این مراسم دلالت دارد. (مرادی، ۱۳۸۹: ۲۱۰ و ۲۱۳)

مطالعه میدانی این آیین (مراسم پرخوانی) حاصل دو مشاهده از مراسم رجب پرخوان با فاصله چند ماهه هست که در تابستان و دی ماه ۱۳۷۸ انجام گرفته است و منصور مرادی خود شاهد این مراسم از نزدیک بوده‌اند. (مرادی، ۱۳۸۹: ۱۰)

تصویر (۱۱) - ساز دوتار ترکمن (درویشی، ۱۳۸۸: ۸۳)

تصویر (۱۰) - نوازنده دوتار ترکمن (درویشی، ۱۳۸۸: ۷۹)

روش تحقیق

این پژوهش بر مبنای منابع و اسناد مکتوب برگرفته از کتاب‌ها، مقالات و مطالعات در زمینه موسیقی درمانی و موسیقی نواحی ایران صورت گرفته است. این پژوهش، با رویکردی توصیفی - تحلیلی از منظر کیفی موسیقی درمانی در اقوام ترکمن و هرمزگان صورت گرفته که با تحلیل در عملکرد و نحوه اجرای درمان و با استفاده از موسیقی و آواز و سازهای مخصوص این دو قوم در حوزه درمان بیماری‌های روانی، تا چه حد دو گروه را توانمند دیده و استفاده از موسیقی به عنوان یک عنصر اصلی این آیین‌ها و هنری که جنبه متافیزیکی و انتزاعی دارد، تا چه حد توانسته در امر درمان با آیین و فرهنگ‌های قومی هم‌نشین و مثرثمر واقع گردد.

بحث، تجزیه و تحلیل

موسیقی در عصرهای مختلف تاریخ زندگی بشر، نقش‌های متفاوتی را ایفا کرده است و در اکثر ادوار تاریخی، همراه و همدل انسان‌ها در جشن‌ها، ناکامی‌ها، سوگواری‌ها و ... بوده و حتی مبحث درمان‌گری آن نیز مورد استقبال طیبیان و افراد خاص در این حوزه قرار می‌گرفته است. موسیقی درمانی در ایران و مناطق مختلف بومی مورد اهمیت قرار داشته و از آن به عنوان یک درمان‌گر بیماری‌های روحی و روانی استفاده شده و می‌شود.

موسیقی درمانی در منطقه هرمزگان (آئین زار) و موسیقی درمانی در قوم ترکمنان (پرخوانی ترکمن) از نظر بحث درمان‌گری و استفاده از موسیقی در این حوزه همان‌طور که ذکر گردید شامل شباهت‌ها و تفاوت‌هایی می‌باشد که در هر دوی این دو مقوله به درمان بیماری‌های روحی در افراد مبتلا، منجر می‌شود و هر دو می‌کوشند تا به نحو احسن با آیین‌ها و فرهنگ‌های خود و یا برگرفته از اقوام دیگر در بهبود افراد بیمار خود برآیند، و اینجاست که موسیقی نقش بسزایی را در نتیجه‌گیری بهتر درمان ایفا می‌کند.

در موسیقی زارهرمزگان، افراد متبحر در این عرصه (بابازارها و مامازارها) با استفاده کردن از آلات موسیقی کوبه‌ای (دهل، سنج و دمام) و سازهای بادی (نی جفتی) با ضرب‌آهنگ سریع و تمپوی بالا و نواهای محلی که به دعا شباهت دارند و با استفاده از قربانی کردن حیوان و خوردن خون قربانی به فرد مبتلا، مراحل درمان را تا بیرون راندن باد وحشی زار از بدن فرد بیمار تا چند روز ادامه می‌دهند و با اهلی کردن و صحبت با آن از بدن بیمار او را بیرون رانده، و فرد بیمار را درمان می‌کنند، که با اجرای این اعمال که کار دشواری هست و نیاز به تجربه دارد، بتوانند اکثر این بیماران را بهبود بخشند.

در مراسم پرخوانی ترکمنان، که کار و اجرای درمان توسط پرخوان انجام می‌گیرد بیشتر از سازهای زهی (دوتار) استفاده شده و برخلاف موسیقی زار، مراسم پرخوانی با نواهایی توأم با آرامشی خاص و تمپوی سنگین اجرا می‌شود و افراد حاضر در این مراسم می‌بایست از افرادی باشند که از سلوک عرفانی خاصی برخوردار بوده و از هر نوع ناپاکی به دور باشند. پرخوان با نواختن موسیقی به حالت شیدایی می‌رسد و با آواهایی که خود و افراد حاضر در مجلس می‌خوانند به مقوله درمان می‌پردازند و همانند آیین زار، سعی به بیرون راندن روح خبیث از بدن بیمار می‌کند. موسیقی تا زمان درمان ادامه می‌یابد و حس و حالت خود را حفظ می‌کند و اگر در بین مراسم موسیقی قطع شود پرخوان مراسم را نیمه‌کاره رها می‌کند.

در این دو آیین همیشه از افرادی استفاده می‌شوند که خود قبلاً به این بیماری دچار بوده و درمان شده‌اند و حال به شکرانه‌ی بهبودی خود در این مراسم شرکت کرده و به درمان بیماران دیگر می‌پردازند که بنا بر نظر افراد بومی، با این مراسم و اجرای آن بیشتر افراد بیمار، درمان شده‌اند. در استفاده از آلات موسیقایی و ابزارهای دیگر و خواندن نواها و دعاها، تفاوت‌هایی موجود بود که ریشه در فرهنگ و زبان این دو قوم دارد، اما در هر یک از این دو آیین موسیقی نقش بسزایی دارد که با استفاده از ابزارها و دعاها متفاوت

این دو قوم از اول تا آخر این مراسم، افراد را همراهی می‌کند و تاثیرات حسی و متافیزیکی خود را در این عرصه در جهت درمان به بیمار القا می‌کند.

جدول (۱) - جدول ارزیابی آیین‌های زار و پرخوانی

نام آیین	نام مناطق	مشترک با کدام مناطق جهان	نوع بیماری	نام افراد درمانگر	ابزارهای مرتبط با آیین	نوع موسیقی	آلات موسیقی
آئین زار	استان هرمزگان	آفریقا و کشورهای عربی حوزه خلیج فارس	روحي روانی	بابازار مامازار	خیزران - سفره غذا خون قربانی بازی زار مکالمه با زار	آواز ورد و دعا نواختن با ضرب‌های سریع	دُهل - دف دمام دایره‌زنگی نی‌انبان سنج
آئین پرخوانی	استان گلستان	مغول	روحي روانی	پرخوان	چوب - کفگیر شلاق - دعا توبره پرده‌ای	آواز نوا دعا خواندن و نواختن با طمبئینه و آرامش	دوتار ترکمن در برخی مراسم کمانچه

نتیجه‌گیری

با توجه به تجزیه و تحلیل بدست آمده از نحوه درمان در دو قوم بومی مذکور، با استفاده از ابزارهای گوناگون و تبحر افراد درمانگر، موسیقی نقش بیشتری را در جهت بهبود این گونه بیماری‌ها در این دو آیین محلی ایفا می‌کند. این دو قوم با دو گویش متفاوت و دو نوع موسیقی و آلات متفاوت توانسته‌اند که در اکثر درمان افرادی که دارای این نوع بیماری روحی روانی هستند، موفق باشند. موسیقی خارج از مبحث سرگرم‌کننده‌ی خود، و همین‌طور انتزاعی بودن و خصوصیت سمعی که دارد و تاثیر را که می‌تواند سریع‌تر از هنرهای دیگر در اعماق ذهن افراد بگذارد، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است تا جایی که در برخی اقوام از آن به عنوان هنر اول یاد می‌کنند. مراسم زار و مراسم پرخوانی و مراسم‌های دیگر در مناطق بومی مختلف ایران، نمونه‌هایی برجسته از ریشه‌ی موسیقی درمانی در ایران می‌باشد که خود بر گرفته از آیین‌ها و فرهنگ‌های مختلف نیاکان ما می‌باشد که خود گواه بر مقدس بودن هنر موسیقی و کاربردهای مختلف این هنر از جمله درمان می‌باشد، که آمیختگی موسیقی با باورها و اعتقاد مردم این نواحی، نقش درمان پررنگ‌تر شده و عملکرد موسیقی در این مقوله، آشکارتر می‌شود. با وجود اینکه از تاریخچه‌ی این دو نوع آیین و نحوه‌ی برگزاری آنها در دوران‌های تاریخی قدیم و حال، سند معتبری در دست نیست، اما موسیقی خارج از بحث درمان در این مقوله باعث شده که این آیین‌ها از سالیان دور در اقوام ایران حفظ شود و خارج از مبحث سرگرمی و درمانی خود در این حوزه موجبات اتحاد و گردهمایی‌های قومی و مذهبی گردد و نقش خود را به عنوان یک هنر والا و مردمی از سالیان دور تا به حال در آیین‌های مختلف، حفظ کند.

منابع

- اشرف زاده، انیس، اشرف زاده، رضا. پیشینه موسیقی درمانی. تهران: نشریه ادبیات فارسی. بهار ۱۳۸۸، دوره ۵، شماره ۲۱
- اشرف زاده، رضا. فرهنگ بازیافته‌های ادبی از متون پیشین. دانشگاه آزاد اسلامی مشهد. ۱۳۸۶
- اشمیت پترز، ژاکلین. مقدمه‌ای بر موسیقی درمانی. علی زاده محمدی، ناشر مترجم، ۱۳۷۱
- بینش، تقی. شناخت موسیقی ایران. تهران: انتشارات دانشگاه هنر. ۱۳۷۶
- جاوید، هوشنگ. آشنایی با موسیقی نواحی ایران. تهران: انتشارات سوره مهر. ۱۳۹۳
- خالقی، روح الله. نظری به موسیقی. تهران: انتشارات محور. ۱۳۷۷
- درویشی، محمدرضا. کدام موسیقی؟ کدام درمان؟ تهران: فصلنامه ماهور شماره ۸. ۱۳۷۹
- درویشی، محمدرضا. سازشناسی ایرانی. تهران: موسسه فرهنگی-هنری ماهور. ۱۳۸۸
- درویشی، محمدرضا. موسیقی و خلسه، ذکرهای گواتی در مراسم بلوچستان. تهران: ماهور. ۱۳۸۷
- درویشی، محمدرضا. دایره‌المعارف سازهای مناطق ایران، جلد اول. تهران: ماهور. ۱۳۸۰
- درویشی، محمدرضا. دایره‌المعارف سازهای مناطق ایران، جلد دوم. تهران: ماهور. ۱۳۸۱
- زاده محمدی، علی. موسیقی درمانی مقدمه، تکنیک‌ها و کاربردها. تهران: نشر قطره. ۱۳۸۸
- زاویه، سعید، اصل مرز، مهدی. مطالعه تطبیقی آیین زار در ایران و سودان. تهران: نشریه هنرهای زیبا، شماره ۴۲، زمستان ۱۳۹۸
- ساعدی، غلامحسین. اهل هوا. تهران: دانشگاه تهران. ۱۳۴۵
- شریفیان، محسن. اهل ماتم. تهران: انتشارات دیرین. ۱۳۸۵
- شریفیان، محسن. اهل زمین موسیقی و اوهام. تهران: نشر و تحقیقات قلم آشنا. ۱۳۸۳
- قرسو، مریم. شنود موسیقی در آیین زار. تهران: دانشکده هنرهای نمایشی و موسیقی، پذیرش هنرهای زیبا. تابستان ۱۳۸۹
- مرادی، منصور. موسیقی درمانی در ترکمن صحرا (پرخوانی). تهران: پرتال جامع علوم انسانی. ۱۳۸۹
- مقصودی، منیژه. زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان). تهران، دوره ۱، شماره ۳. ۱۳۸۹

پرتال جامع علوم انسانی
پرتال جامع علوم انسانی

A comparative study of music therapy in rituals zaar and pourkhani in provinces Hormozgan and Golestan

Abstract

Music and its application in the world According to different religions and cultures, it has different functions and dimensions, one of which is music therapy, which has been widely discussed as music therapy in the world.

This research is based on written sources and documents that describe and analyze the quality of music therapy in the two nations and how to use music as a therapist in the treatment of a mental illness and its statistical population is derived from the native ritual in Hormozgan province and Golestan province.

Music as an abstract art and having its audible character, in two different ethnic groups with different religions and cultures, and with local instruments specific to each region has been able to have the largest share compared to other tools in the treatment of a mental illness in two rituals, and It has had a great impact on other arts in the field of treatment as well as as a folk art for a long time, and to be fruitful in Iran and its regions.

Our country, due to having different ethnic groups and different rituals, music and its dimensions in each ritual has taken a special shape, which in this study expressed the differences and similarities of music therapy between the two peoples of Hormozgan (Zaar ritual) and Turkmen Sahra (Pourkhani ritual) has been studied and the use of music and its instruments in ceremonies and reading has been studied and the function of music as an important element of these rituals for many years has been able to cause the permanence and solidarity of the society of these two rituals.

Keywords: Music, Music therapy, Zaar ritual , Pourkhani ritual.

